

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІПІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
імені Т. Г. Шевченка

Інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О. М. Лазаревського

Науково-дослідний центр
вивчення історії релігії та Церкви
імені архієпископа Лазаря Барановича

Спецсеіінар
«Книжна культура середньовічної
та ранньомодерної України»

Актуальні проблеми сучасної української медієвістики

Матеріали

*V та VI всеукраїнських наукових конференцій,
Чернігів, 2019–2020 рр.*

SCRIPTORIUM

Чернігів 2022

Актуальні проблеми сучасної української медієвістики: Матеріали V та VI всеукраїнських наукових конференцій, Чернігів, 2019–2020 рр. На пошану професора Леоніда Ушкалова (1956–2019) та мандрівного філософа Григорія Сковороди (1722–2022). – Чернігів: *SCRIPTORIUM*, 2022. – 172 с. – (Науковий альманах «Чернігівські Афіни»). – Вип. 10).

ISBN 978-617-95061-9-2

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту історії та соціогуманітарних дисциплін
ім. О. М. Лазаревського Національного університету
«Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка
(протокол № 9 від 26 червня 2020 р.)*

Науковий редактор:

Шуміло Світлана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка

Рецензенти:

Пелешенко Юрій Володимирович, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України;

Борисенко Катерина Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри психології та суспільно-гуманітарних дисциплін, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая.

Збірник містить матеріали V та VI всеукраїнських наукових конференцій з вітчизняної медієвістики, що відбулися в Національному університеті «Чернігівський колегіум» відповідно 3–4 травня 2019 та 28 грудня 2020 рр. Вибрані статті поєднані проблемами вивчення історії та літератури України середніх віків та епохи Бароко. Першу частину збірника складають статті українських науковців, які взяли участь у конференції та адресували свої доповіді студентам та аспірантам-медієвістам. Друга частина – історичні та філологічні дослідження аспірантів і студентів різних українських вишів.

Збірник присвячено пам'яті видатного українського вченого, літературознавця, професора Леоніда Володимировича Ушкалова (1956–2019) та великого українського філософа Григорія Сковороди (1722–2022), 300-річчя від дня народження якого відзначають Україна та світ, який так його і не впіймав.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та усіх, хто цікавиться літературознавством та історією давньої української літератури.

© НУЧК ім. Т. Г. Шевченка, 2022

© Чернігівські Афіни, 2022

© Автори статей, 2022

Дмитро Гордієнко (Київ),

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України,
провідний науковий співробітник Національного заповідника
«Софія Київська»

ЗІ ШКОЛИ ГРУШЕВСЬКОГО: медієвіст Богдан Бучинський (1883–1907)

Видатним явищем в історії української науки та України загалом є львівська історична школа Михайла Грушевського, «поява якої ознаменувала вихід української науки на новий рівень професіоналізації»¹, що на сьогодні загально визнається в українській історіографії². Саме представники школи Грушевського реалізували глибоко продуману вчителем програму українознавчого характеру, передусім у сфері історії України та українського народу. Львівська школа М. Грушевського формувалася у стінах Львівського університету в рамках наукового семінару професора та в структурах Наукового товариства імені Шевченка³.

Власне метою запрошення М. Грушевського до Львова, ініційованого провідними українськими громадськими та політичними діячами на чолі з О. Барвінським, і було створення осередку українських вчених, передусім істориків⁴. Тому в своїй діяльності у Львівському університеті особливу увагу вчений приділяв залученню до наукової праці молодого покоління галицького студентства. Визначальну роль учителя у формуванні львівської історичної школи визнавали й самі його учні. Так, Д. Корець наголошував, що М. Грушевський «до роботи наукової втягнув передовсім молодих людей, з котрих більшість певне без его приводу і заохоти не була б до неї взялася»⁵. Подібно згадував І. Крип'якевич, що М. Грушевський «заохочував до наукової праці своїх студентів, вихованців власного наукового семінару, привчав їх до легших робіт, особливо в рецензійному відділі Записок, публікував зібрані ними наукові причинки і матеріали і старався утримати їх у постійних зв'язках з Науковим товариством імені Шевченка»⁶.

Тематично в студіях учнів Грушевського домінувала проблематика козаччини, базового періоду національної ідентичності українців, «найактуальніше завдання національної науки»⁷ того часу. Однак, низка учнів приділила належну увагу й середньовіччю, на-

приклад, М. Кордуба, С. Томашівський, Б. Барвінський та Б. Бучинський. Як згадував І. Крип'якевич, «...найбільш вникливим аналітиком був Бучинський, що спеціалізувався у середньовіччі, дуже глибоко розумів епоху і розмови з ним давали незвичайно багато користі»⁸.

Одним із дискусійних в історіографії питань щодо львівської історичної школи є кількісний її склад, проте Б. Бучинського всі дослідники однозначно зараховують до числа безпосередніх учнів М. Грушевського⁹.

Богдан (Юзеф) Бучинський народився 27 листопада 1883 р. у місті Станіславові (нині – Івано-Франківськ) у родині відомого галицького громадського діяча, етнографа Мелітона Бучинського. Середню освіту юнак здобув у Станіславівській гімназії упродовж 1893–1901 рр., після закінчення якої вступив на історико-філософське відділення гуманітарного факультету Львівського університету¹⁰. Про вступ Бучинського до Львівського університету згадував Грушевський: «Було се восени 1901 року, коли пок[ійний] Мелітон Бучинський ввів до мого кабінету свого сінка Богдана, якого привіз записати на Львівський університет, і поручив його моїй увазі як будучого слухача-історика. Молодий Бучинський робив тоді вражіння ще цілком дитинне – пещеної, нервової, трохи зманерованої дитини. Я з охотою обіцяв батькові ним зайнятися»¹¹.

Однак, ця «пещена дитина» одразу поринула у вир суспільно-політичної боротьби. 19 листопада 1901 р. Б. Бучинський бере діяльну участь у відомому студентському вічі у Львові, відтак уже 10 грудня того ж року, разом з іншими студентами-українцями вчинив сецесію з університету на знак протесту проти утисків українських викладачів та студентів¹². Відтак наступний академічний рік Бучинський навчався у Празі в Карловому університеті, у цей час рідко контактував зі своїм Учителем. Повернувшись до Львова, упродовж 1902–1905 рр. юнак продовжує свої студії в університеті¹³, хоча, як згадував Грушевський, «тільки періодами з'являвся на моїх викладах і в моїм семінарі: вражливий, нервовий до хоробливості, він з запалом віддавався всякій політичній акції, яку розпочинала академічна молодіж, і се вічно відривало його від наукових зайнятть, тимчасом як при його нерівній, нервовій вдачі власне тільки методична, правильна праця могла його науково вишколити. А так при всій роботячості й здібності він не годен був нічого довести до кінця, розпочинав працю, кидав, відкладав на пізніше, хапався до іншої стрічної теми і т. д.»¹⁴. Проте зі спогадів

І. Крип'якевича постає дещо інший характер товариша. Згадуючи про спільне з Бучинським перебування у Кракові, де вони працювали в місцевих архівах та бібліотеках, Крип'якевич пригадує, що саме Бучинський «ознайомив мене з пам'ятником Калімаха в котромусь із краківських костелів – довго пересиджував перед пам'ятником, вдивляючись в обличчя славного гуманіста»¹⁵.

Та попри свій характер і громадсько-політичну діяльність, Бучинський успішно закінчив Львівський університет. Позаяк юнак спеціалізувався на історії Східної Європи, кваліфікаційні іспити на вчителя історії та географії, що відбулись 22 травня та 3 червня 1906 р., приймали професори Л. Фінкель, О. Колесса та М. Грушевський. Водночас Бучинський звернувся до Екзаменаційної комісії з відповідним листом-проханням дозволити захист його «історичної праці семінарської, читаної на семінари п. проф. Михайла Грушевського»¹⁶, якою було дослідження «Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506». У відгуку на подане дослідження Грушевський зокрема зазначив: «Праця кандидата попереджена просторим вступом про церковні відносини XV в., в головній частині оперта на стараннім студіюванню джерел, навіть деяких не виданих. Хоч наукова аргументація кандидата дає місцями чимало до бажання, уважаю можливим прийняти [...] з степенем вдовольняючим»¹⁷. Таким чином, як згодом відмітив Грушевський, іспит Бучинський склав «дуже гарно»¹⁸.

Успішне складання випускного іспиту давало Бучинському право зайняти посаду вчителя. Однак талановитіших учнів Грушевський намагався усілякими засобами затримати у Львові або в іншому університетському центрі, що давало їм змогу продовжити наукові заняття. За порадою Грушевського Бучинський звернувся до Виділу Наукового товариства імені Шевченка з проханням призначити фінансову допомогу для завершення наукової роботи «Флорентійська унія на Руси-Україні». З власних матеріальних засобів Виділ Т-ва на засіданні 20.11.1906 р. надав для нього «на подовжене наукових студій» допомогу в 300 кор.»¹⁹. Разом з учителем був розроблений детальний план дослідження, що мало «дати причинки до історії унії, почавши від Исидорового виступу до половини XVI в. В ряді розвідок-епізодів, в зв'язку з певними групами матеріалу, мали бути тут подані причинки до Исидорової унії, Місаїлів епізод, унія м[итрополита] Йосифа, історія й аналіза книги Сакрана, причинки до історії унії в першій половині XVI в. Сі епізоди мали оброблятися й друкуватися в міру свого приготуван-

ня»²⁰. Однак, закінчити дослідження вченому не судилось. Виїхавши до Кракова для праці в архівах, Бучинський захворів на сухоти та змушений був повернутись додому. І, як із сумом констатував Грушевський, «замість відпочити, він, одначе, не витримав виборчої гарячки, яка опанувала Галичину під весну, – кинувся в вир виборчої агітації з цілою неповздержністю з свого нервового до хоробливості темпераменту; уряджував десятки віч, агітував за українським кандидатом, і в результаті зліг після сеї кампанії до ліжка, без всяких надій на видужання...»²¹ Проте, ще за кілька днів до смерті в листі до Вчителя Бучинський висловлював надію одужати та закінчити свої праці, «але в дійсності вже не було для нього ніякої надії: сухоти були в останній стадії»²², 15 липня 1906 р. на 24-му році життя, лише через рік після закінчення університету, Богдана Бучинського не стало. Його наукова спадщина залишається мало відомою й майже не дослідженою. На сьогодні маємо лише енциклопедичну статтю А. Філонюка, присвячену постаті Б. Бучинського як дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка²³.

Як було зазначено, науковий вишкіл Б. Бучинський проходив під керівництвом М. Грушевського, відвідуючи його лекції та беручи участь у науковому семінарі професора²⁴. Проте Учитель згадував таке: «Першу тему він вибрав собі сам, надібавши у себе в Станіславові ревізію Львівської Ставропігії з першої половини XVIII в. Радився зі мною, як її обробити. Потім переконався, що вона не може дати повного образу життя Ставропігії, й знеохотився до тої теми. Вернувшись з Праги, взяв у мене семінарійну тему – поручив я йому зайнятися автентичністю звісних уніятських пам'яток: Посланням Місаїла до папи Сикста і листом патр[іарха] Нифонта до митр[ополита] Йосифа. “Послання” Місаїла зайняло Бучинського дуже, він пустився в дуже деталічну аналіз його, але на семінарі предложив сю роботу in crudo, в виді нотаток, не зведених до якихось ширших висновків. Я порадив йому вести далі сю роботу й ввести її до якогось обробленого виду, з становища його провідної гадки (він доводив неавтентичність “Послання”). Під впливом мого V тому [“Історії України-Руси”], де вказані були аргументи за автентичністю “Послання”, покійник, одначе, кинув гадку про неавтентичність, захотів обробити з сього нового становища сю тему, але тим часом узяв у мене нову тему з того ж круга питань: про книгу Сакрана і зачав для неї архівальні роботи в Кракові»²⁵. Таким чином Флорентійська унія та її традиція в Україні

стали центральною темою студій молодого історика²⁶. Тут відмічаємо те, що всі представники львівської школи Грушевського, за винятком М. Залізняка, що був родом із Сімферополя, були греко-католиками. Тим самим тема набувала й вагомого політичного звучання. Для українського активіста Бучинського вона відповідала водночас науковим інтересам та громадсько-політичним переконанням. Так сталося, що на кінець XIX ст. в українській історіографії склався усталений негативний погляд на Берестейську унію, що не вповні відповідало історичним реаліям та цілком контрастувало з роллю Греко-католицької церкви в суспільному житті України кінця XIX – початку XX ст. Тому ідея показати унійну традицію в Україні в часі до Берестейської унії була цілком актуальною і такою залишалась надалі. Ця тема буде знову актуалізована через пів століття у дисертації о. І. Мончака на тему «Флорентійський екуменізм у Київській Церкві. Унійна ідея в помісній еклезіяльній традиції», захищеної у Папському Григоріанському університеті. Уперше цю дисертацію опублікували в 1966 р. англійською мовою в Римі й лише 2012 р. у Львові, у видавництві УКУ, вийшов з друку український переклад²⁷. У своєму дослідженні о. І. Мончак використав і одну зі статей Б. Бучинського.

Власне, за свого короткого життя Б. Бучинський не опублікував жодної своєї праці з історії унії в Україні. Перед самою смертю Бучинський заповів свої незакінчені праці одному з товаришів із проханням підготувати їх до друку²⁸. Той передав архів Бучинського Грушевському, який і виконав свою обітницю, дану в некролозі – опублікувати праці свого учня, що мало стати пам'яткою «по предчасно страченім молодім адепті історичної науки»²⁹. Та ці публікації стали не лише «доброю пам'яткою», а й вагомим внеском в українську гуманітаристику. Навіть через сто років праці Бучинського не втратили своєї наукової актуальності, про що свідчать посилання на них у працях сучасних науковців³⁰.

Надзвичайно складний почерк Бучинського, що змушував Грушевського у деяких місцях не так відчитувати текст, як відгадувати, дещо ускладнив працю, однак усі більш-менш підготовлені праці були опубліковані. До праці Грушевський залучив інших українських науковців. Так, до редагування та підготовки до друку статті Бучинського «Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506» був задіяний відомий філолог та історик Церкви І. Огієнко³¹.

Насамперед згадаємо головну працю Бучинського «Студії з історії церковної унії»³², загальним обсягом близько 4 друкованих аркушів, що була опублікована чотирма частинами в Записках НТШ упродовж 1908 та 1909 рр. У ній дослідник розкриває передумови та історію Флорентійської унії та досліджує спроби впровадження унії в Україні та Білій Русі. Іншою редакцією дослідження є праця «Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506»³³, опублікована трьома частинами в Записках Українського Наукового товариства в Києві впродовж 1909 р. Напряму теми унії стосується й студія Бучинського «“Грамота Мисаїла” і “грамота Ніфонта”»³⁴ та невеликий джерелознавчий нарис «Сліди великоруських літературних творів про флорентійську унію та урядового акту московського правительства в “Історії флорентійського собору” 1598 року»³⁵.

Флорентійська унія 1438–1439 рр. є однією з найвидатніших і найдискусійніших сторінок в історії світового християнства³⁶. У минулому України вона має те значення, що фактично «довела посередньо до першого проекту закликання на Русь бернардинів. Вона почасти сама собою, а почасти своїм відновленням в 1458 році довела до розділу руської митрополії»³⁷, та найповніше вираження унія знайшла в рішеннях Берестейського собору 1596 р. й утворенні Української унійної церкви (сьогодні – Українська Греко-католицька церква). В Україні ці півтора століття, що розділяють обидва собори, сповнені унійною та антиунійною боротьбою. Власне Б. Бучинський і поставив своїм завданням дослідити цей проміжок часу з точки зору розвитку ідеї церковної унії в Україні.

Одним із провідних діячів Ферраро-Флорентійського собору був київський митрополит Исидор, який став і першим речником унії в Україні. Як відомо, на Собор у Феррару Исидор вирушив у вересні 1437 р. безпосередньо з Москви через Твер, минаючи українські землі, що Б. Бучинський пояснює напруженими відносинами митрополита з великим князем литовським Жигимонтом на ґрунті відмінного погляду на унію³⁸. Польський та литовський єпископат тримався сторони Базельського собору – опозиційного до Ферраро-Флорентійського. Ця суперечність стала причиною того, що українські та білоруські землі не були представлені на соборі³⁹. Відтак, «і діяльність Исидора на соборі без делегатів українських і білоруських земель се діяльність грецького єрарха, візантійського визначного політика, знавця старогрецької літератури і патристики і ще в дрібній частині репрезентанта земель великих князів мос-

ковського і тверського. Тільки під кінець його побуту починаємо зустрічати сліди заінтересовання ситуацією у Вел[икім] кн[язівстві] Литовським і Короні»⁴⁰. Зміна ставлення митрополита до українських земель була зумовлена конфліктом із московським посольством на соборі. Відтак, повертаючись з собору, Ісидор чотири місяці провів в українських землях, переважно в белзькій та холмській. Як і перед собором, до акції митрополита холодно поставився польський уряд, однак цього разу Ісидор знайшов підтримку в особі кардинала Олесницького. Як наслідок, у соборі на Вавелі в Кракові була відправлена православна літургія⁴¹. Смерть великого князя литовського Жигимонта – неприхильного унії, сприяла зміні ставлення до цього питання польського короля Володислава III. Таким чином, митрополит Ісидор мав можливість вільно відвідати українські коронні єпархії: Перемиську, Холмську та Галицьку – й оголосити унію у Львові та на Крилосі в Галичі. Однак, враховуючи непевне становище польського духовенства щодо Флорентійського та Базельського соборів, максимум, що зміг досягнути Ісидор, на думку Б. Бучинського, була зміна правового становища православної Церкви в Короні, переведення його з площини традиції на рівень офіційного, документального забезпечення⁴².

Гірше для Ісидора справа мала місце у Великому князівстві Литовському. На думку Б. Бучинського, це було викликано тим, що: 1) віленський єпископ «не признає Ісидора, бо він не признає собора у Флоренції, а одиноко легальний собор в Базелі нічого йому про те не доніс»; 2) на той час дійшло майже до повного розриву Польсько-литовської унії та 3) у церковному питанні Литва перебувала в тісних відносинах із Московією, відтак у землях великого князівства мала вплив антиунійна агітація московської делегації, що поверталася з Флорентійського собору попереду Ісидора. Водночас князі київський і смоленський «признали Ісидора законним митрополитом, так само й Лавра печерська». Після того «в Києві й Смоленську Ісидор голосив унію, бо поминав ім'я папи в богослуженню в св. Софії й в Богородичнім храмі Смоленська»⁴³. Із цього Б. Бучинський підсумовує, що в українських землях Великого князівства Литовського Ісидор досягнув успіху лише політичного, а не догматичного. Як і в Короні, православна Церква отримала офіційні гарантії свого імунітету й певного визнання унії на офіційному рівні. Як відмітив дослідник, князь Олелько Володимирович «прийняв у Києві добре» свого митрополита⁴⁴. Водночас обставини в Києві, на думку Б. Бучинського, для Ісидора були прогнозом

московського прийому, адже саме місто, через спорідненість свого князя із московським двором, перебувало в тісних відносинах із Московією. Як результат, «Ісидор удався на Москву, бо він на початку був de facto більше московським митрополитом, чим київським, бо й від папи мав спеціальне припоручення до Василя Василевича, вкінці для візантійського політика могли мати спеціальну вагу династичні зв'язи між Палеологами і династією московською»⁴⁵. Однак Московія, без згоди єпископів та урядів інших князівств, зокрема Великого князівства Литовського та Новгород Великого, арештувала Ісидора й справа унії тут була остаточно програна. Та розуміючи грубе порушення церковних канонів, сама ж Московія, за припущенням дослідника, і сприяла втечі митрополита з ув'язнення спершу в Твер, а згодом у Новгород, однак і там справа унії не повелася⁴⁶. За час перебування митрополита в російських землях кардинально змінилась ситуація в Короні та Великому князівстві. Архієпископ гнєзненський, єпископи краківський та віленський чітко стали на бік Базельського собору, через що Ісидор втратив будь-які правні повноваження папського легата та кардинала католицької Церкви в Київській митрополії. Попри те, для православних він залишався чинним митрополитом, тим більше, що за ним стояв царгородський патріарх-уніат Митрофан⁴⁷.

Зміну ставлення до унії короля Володислава III Бучинський убачає у зв'язку з балканською антиосманською політикою короля. Тоді ж, на думку дослідника, за активної участі Ісидора з'явилися плани поширити унію на Молдавію, Волощину, Сербію, Боснію та Болгарію, що й змусило київського митрополита покинути Україну й вирушити в Рим⁴⁸. Відсутністю Ісидора скористались противники унії: грецькі єрархи-емігранти («заблудящі»), московський уряд та кардинал Олесницький⁴⁹. Попри те, що наступник Володислава Казимир врешті-решт визнав папу Євгена IV і Флорентійський собор, на кінець 1440-х років Рим втратив запал до унії і схилився до думки «перетягати уніатів просто на латинство»⁵⁰. Таким чином, «хід подій пішов в двох напрямках: у Вел[икому] князівстві в напрямі православної реставрації, в Короні в напрямі безпосереднього облатинщення русинів»⁵¹. Як наслідок, 1458 р. відбувся відомий відхід Московії від Київської митрополії⁵², а 1457 сам Ісидор змушений був зректися київської єпархії. На місце Ісидора, за його ж рекомендацією, як припускає Бучинський⁵³, київським митрополитом був висвячений Григорій Болгаринович, із яким і пов'язаний наступний етап унійної боротьби в

Україні. Окрім того, визнання митрополита-уніата українськими та білоруськими єпископами закріпили поділ митрополії на Київську та Московську. Україна від поділу митрополії однозначно виграла, адже, як зазначає Бучинський, цей акт мусив «нав'язати тіснішу злуку між митрополитом і вірними його дієцезії та єпископами йому підданими, через обмежене поля діяльності, яке зоставалося митрополитові»⁵⁴, незалежно від того, де був реальний осідок митрополита – у Києві, Вільно чи Новогрудку.

Реальний стан речей ставив на порядок денний питання церковної юрисдикції, тим самим унія відходила в тінь⁵⁵. За Бучинським, юрисдикційні питання стосувалися: 1) політики Риму, що прагнув підпорядкувати коронні українські єпархії безпосередньо Курії. В Україні розгорнув активну діяльність орден Бернардинів, метою яких було не «навертанне на унію, а навертанне на католицтво»⁵⁶; 2) спроби Григорія поширити свою юрисдикцію на Новгород і Москву і 3) полагодження відносин української Церкви з Константинополем. За таких обставин саме в цей період дослідник вбачає ослаблення ролі константинопольського патріарха в житті української Церкви. Відтак, Б. Бучинський чітко не зазначає про повернення Григорія з унії на православ'я. Навпаки, дослідник наводить аргументи за актуалізацію унійного питання під кінець життя митрополита Григорія та поживлення контактів України з Заходом, що також говорить про певні успіхи унійної ідеї в Україні. Проте з безпосередніх заходів до поширення унії в часі щодо Григорія дослідник детально зупиняється лише на так званій «Грамоті Мисаїла».

«Грамота Мисаїла» науково вперше опублікована А. Петрушевичем у 1869 р.⁵⁷, а 1887 р. в «Арихве Юго-Западной России» С. Голубев здійснив републікацію видання митрополита Іпатія Потія 1605 р.⁵⁸ Публікації пам'ятки викликали поживлення інтересу до неї у науковому середовищі⁵⁹. Аналізу цієї грамоти, окрім місця у загальному дослідженні⁶⁰, Б. Бучинський присвятив окрему розвідку⁶¹. За висновками Н. Заторського, «з усіх аргументів “за” та “проти” справжності Мисаїлового листа, логіка доведення Б. Бучинського виглядає чи не найпереконливішою, демонструючи найменше авторських фантазій і відзначаючись, натомість, добрим знанням тогочасного стану досліджень цієї проблеми, а також залученням якнайширшої історичної та джерельної бази»⁶².

Бучинський одразу визнавав автентичність пам'ятки⁶³. Основним аргументом для такого висновку був факт відсутності поваж-

них доводів щодо фальсифікату грамоти, приписування авторства її Іпатієві Потію⁶⁴. Бучинський піддає грамоту детальній джерелознавчій критиці. Він аналізує мову документа, титул митрополита та підписи під грамотою. На основі скрупульозного аналізу дослідник вбачає в «Місаїлі тільки владику смоленського, що 1480 р. адміністрував митрополію київську – тому що митрополит тодішній Спіридон Сатана сидів у в'язниці литовській»⁶⁵. Таким чином, Мисаїл, як митрополит київський, не міг підписати грамоту 1476 р.⁶⁶ З інших зазначених осіб підписати грамоту могли лише Роман, Іван та Андрій Олександровичі⁶⁷. Щодо решти написів, то «шість підписів на нашій документі є рішучо хибних, чотири підписи зв'язані з різними справами, в котрих був заангажований Іпатій Потій», відтак дослідник приходять до впевненого висновку, що «усі ті підписи мусимо усунути з нашого акту»⁶⁸. Відтак «грамоту Мисаїла» Бучинський датує 1500 р. на основі текстологічного порівняння її з грамотою митрополита Йосифа до папи Олександра VI⁶⁹. Іншим аргументом є текстологічне порівняння з «грамотою Ніфонта», загальновизнаним фальсифікатом, датованим другою половиною травня 1500 р.⁷⁰ Таким чином дослідник приходять до висновку, «що т. зв. грамота Мисаїла була в своїй первісній, невідправленій формі написана з іменем митрополита Йосифа»⁷¹, адже «згада не посланіє своїм розкладом (інвокація, потім виложенне про що йде мова, і ще раз просьба, щоб сповнилось їх прошенне), а також і зворотами стилістичними та звістками про кривди православної віри нагадує так сильно т. зв. грамоту Мисаїла, котру я приписую Йосифові, що я не вагаюся бачити в Йосифі автора отсього посланія»⁷². За такої умови текстологічна подібність «грамоти Мисаїла» до послання Йосифа означала, на думку науковця, автентичність грамоти 1476 р.⁷³

Однак із часом під впливом Грушевського Бучинський визнав авторство безпосередньо Мисаїла. Водночас актуалізація ідеї унії за Мисаїла була зумовлена зовнішніми, правними чинниками церковної юрисдикції, однак Бучинський додає ще один важливий аргумент: «Акт 1476 р. підписують люди, що побували на Апенінському півострові, бачили красу Відродження, та вже передше, не оглядаючись на загал, складала послух (oboedientia) папі»⁷⁴. Власне й сам собор, що обрав київським митрополитом смоленського єпископа Мисаїла, за припущенням дослідника, відбувся за умови визнання собором і митрополитом старшинства папи.

Сама грамота, яку доставили в Рим посланці собору, і була актом підтвердження старшинства папи, й *de facto*, за Бучинським, це було приховане «проголошення принципів флорентійського собора». Однак, «посли, що вибралися в Рим, вернули звіт з порожніми руками, хоч мабуть сповнили совісно свої завдання. Папа Сикст став згодом для русинів вельми неприхильний – як се показав аж в [14]80 pp.» Єдиним успіхом, і то вагомим, було те, що папа таки «заказав русинів хрестити вдруге»⁷⁵. Саме це питання було актуальним для української Церкви наприкінці XV – на початку XVI ст., що в перших працях було додатковим аргументом досліднику для віднесення «грамоти Мисаїла» під авторство митрополита Йосифа Болгариновича. Відтак, *de facto*, попри визнання авторства Мисаїла, і надалі система аргументів була спрямована на користь авторства митрополита Йосифа.

У концепції Бучинського «особа митрополита Йосифа відіграла в історії змагань до унії руської церкви з Римом при кінці XV і на початку XVI століття вельми важну роль», зі смертю якого в 1501 р. «дальшу долю змагань до унії можемо слідити тільки фрагментарично»⁷⁶. Поворот Йосифа до унії, за припущенням Бучинського, міг статися під час відвідин Константинополя, де «мусів бачити невідрадне положення Царгородського патріарха, хто знає, чи помічення там починені не вплинули на його пізніші змагання до унії так, як подоріж Мелетія Смотрицького на Схід»⁷⁷.

З іншого боку, актуалізація унійного питання на межі XV–XVI ст. була пов'язана з одруженням великого князя литовського Олександра з московською княжною Оленою. Бучинський припускає, що Рим вимагав від Олександра перехід його дружини в католицизм, Москва ж наполягала на непорушності та забезпеченні її православного віросповідання. Таким чином, «литовське правительство вибрало дорогу посередню – унію»⁷⁸. Безпосередньо це завдання покладалось на митрополита Йосифа, який і взявся його реалізувати одразу після поставлення на митрополію⁷⁹. Одруження Олександра з Оленою, на думку дослідника, актуалізувало питання перехрещення православних під час переходу в католицизм⁸⁰, що було одним із провідних питань, порушених «грамотою Мисаїла». Саме в цьому пункті, що православних було заборонено перехрещувати при переході в католицизм, Бучинський вбачає найбільший успіх унійних змагань другої половини XV – початку XVI ст., що в подальшому полегшувало українцям сприймання ідеї унії. Ще одним питанням була потреба боротьби з татарами та

османами, що постала перед Великим князівством Литовським у другій половині XV ст., що зближує мотиви діяльності Йосифа з мотивами константинопольського патріархату щодо укладення Флорентійської унії.

Наступним, після «грамоти Мисаїла», кроком митрополита Йосифа Болгариновича в напрямку унії був лист київського митрополита до римського папи від 20 серпня 1500 р., що містив уже суто католицьке *Credo* й був переданий через посла Івана Сопігу, посольство якого Бучинський ставить у зв'язок із посольством у Рим Еразма Вітелія⁸¹. Посли привезли три листи: київського митрополита, латинського віленського єпископа та великого князя литовського, і мали головною метою «вести переговори в справі унії руської церкви з Римом, в справі переходу великої княгині Олени на католицизм, в справі турецькій, і зложити т. зв. обєдїєнцїю папи»⁸². Проте, серед прохань митрополита Йосифа до папи, дослідник виокремлює питання юрисдикції київського митрополита. За припущенням Бучинського, Йосиф прагнув не лише зрівнятися у правах із католицьким віленським єпископом, а й зайняти становище вище від єпископа віленського⁸³, очевидно, у межах Київської митрополії.

Дослідник детально описує прийом литовського посольства в Римі та подальші кроки Курії щодо запровадження унії у Великому князівстві Литовському. Проте смерть митрополита Йосифа Болгариновича 1501 р. обірвала активні дії українського духовенства щодо запровадження унії. Ще деякий час ідея унії жила в Великому князівстві у зв'язку з обранням великого князя Олександра на польський престол. Курія змушена була відмовитись від ідеї переходу княгині Олени на католицизм і «папа дозволив Олександрові мешкати з нею, як з жінкою, доки не дозволить який корисний випадок інакше в сїй справі рішити, – коли Олена буде придержуватись рішень Флорентійського собору, не буде погорджувати латинськими обрядами та не буде стреміти, щоб кого намовою або іншим способом прихилити для руської секти»⁸⁴. І саме «таке крайнє неприхильнє становище папи супротив справи унії, – на думку Бучинського, – мусїло чимало причинитися до її занепаду»⁸⁵, тому на час Берестейського собору «про унію Йосифа не пам'ятав ніхто»⁸⁶.

Окрім прямого завдання дослідження Флорентійської унії в Україні Бучинський вирішує й низку інших питань, як-от: реконструює біографію Йосифа Болгариновича ще як єпископа смолен-

ського⁸⁷, детально зупиняється на литовсько-московських суперечностях кінця XV – початку XVI ст.⁸⁸, ретельно розбирає перебіг московсько-литовської війни 1500-го року. Особливу увагу дослідник звертає на релігійний аргумент причин, що призвели до війни та доходить висновку, що «витиснути на війні печаті релігійної обом правительством таки не вдалося»⁸⁹. Вирішує Бучинський і низку інших дотичних питань.

Грушевський постійно нарікав на розсіяність свого учня, кидання його з однієї теми на іншу. Наприклад, історик згадував епізод, коли Бучинський «серед семінарійних занять, маючи в рефераті працю одного з інших членів мого семінару про Остапа Дашковича, зладив невеличкий реферат на сю тему, але ладячися до учительського іспиту, не викінчив сеї роботи настільки, щоб її можна було надрукувати»⁹⁰. Таким чином і цю працю Бучинського довелося закінчувати, готувати до друку Вчителюві, і вона була опублікована в 113 томі Записок НТШ за 1913 р. під заголовком «Початки політичної кар'єри Остафія Дашковича»⁹¹.

Б. Бучинський зосереджує увагу на ранньому, «докозацькому» періоді біографії Остапа Дашковича, що надає його розвідці особливої ваги навіть через століття з дня її публікації. Щодо дискусійного питання про походження Остапа Дашковича Бучинський припускає, що він родом зі служилої шляхти Київського повіту⁹². Позаяк на той час Київ був порубіжною фортецею, Дашкович почувався «на степу як вдома»⁹³. Попри те, що литовський уряд був «прихильний до Дашковича», на початку XVI ст. він переходить на московську службу. Мотив цього акту дослідник вбачає у політичних обставинах, що склалися в Україні під литовським пануванням: «Я позволю собі зробити ще лиш замітку, що симпатій до великокняжого литовського режиму, що вмів – не вважаючи на кріпкий протест киян – поруйнувати самостійність землі, а не потрафив оборонити від татар, а що неприхильно відносився до змагань людності до самооборони перед татарами, – симпатій до оттакого правительства годі було домагатись у Дашковича як і у його найбільше талановитого сучасника і краяна кн. Михайла Львовича Глинського»⁹⁴. У Москві Дашкович провів чотири роки, де правдоподібно служив у загоні Глинського й зав'язав добрі відносини з князем К. Острозьким, який на той час перебував у московському полоні. Згодом останній посприяв наверненню Дашковича та «його товаришів» у литовську службу, хоча самі мотиви цього повороту дослідник чітко не зазначає, лише припускає, що ті люди, беру-

чи участь в повстанню (Глинського – *Д. Г.*), зовсім не симпатизували з московськими порядками і змагали до політичної самостійності у внутрішньому ладі литовсько-руських земель»⁹⁵.

Важливе значення у підготовці майбутніх істориків Грушевський надавав джерелознавчій складовій, залучаючи їх до активної діяльності в рамках Археографічної комісії НТШ⁹⁶. Передчасна смерть завадила Бучинському стати дійсним членом Археографічної комісії, однак і на цій ниві він встиг дещо зробити. Так, виїхавши до Кракова для збирання архівного матеріалу з історії Флорентійської унії в Україні, Бучинський «задумав обробити кілька документів до часів Свитригайла», і цю працю, знову ж таки, готував до друку вже Вчитель, а не автор. Це перше посмертне видання дослідження Бучинського⁹⁷, і воно є археографічною публікацією низки оригінальних актів з епохи Свитригайла, деякі з яких, як, наприклад, грамота Свитригайла щодо литовсько-польського з'їзду від 7 листопада 1430 р., були вперше виявлені та опубліковані дослідником оригінальною, латинською мовою без перекладу. Опубліковані джерела стосуються насамперед боротьби Свитригайла з Ягайлом та Жигимонтом⁹⁸. Водночас Бучинський позитивно оцінює постать бунтівного князя. Він відхиляє закиди у «віроломстві» Свитригайла, що робить йому Жигимонт і які «виглядають просто на болюче іронізованне над Свитригайлом з боку чоловіка, що зібрав овочі конспірації 1432 р., і сам до змови приложив руку»⁹⁹. Прикметно, що в студіях Бучинського Свитригайло, хоча традиційно й виступає репрезентантом української партії Великого князівства Литовського, підтримує прихильну щодо унії групу¹⁰⁰.

Продовженням джерелознавчих студій автора й останньою на сьогодні опублікованою працею Бучинського є замітка «Галицькі рукописи XV–XVI ст.» у часописі «Українська книга», ч. II за 1938 р., підготовлена до друку І. Крип'якевичем¹⁰¹. Очевидно, це лише робочі записи Бучинського, що в дальшому мали перерости в дослідження, однак і вони мають наукову цінність до історії культури «Львівської Русі» зазначеного часу.

Фактично єдиною опублікованою за життя Бучинського працею був блок рецензій на дослідження свого товариша по школі Грушевського Б. Барвінського «Жигимонт Кейстутович, великий князь литовсько-руський. (1432–1440)» (Жовква, 1905) та низку польських видань з історії Великого князівства Литовського, зокрема унійних ідей XV ст.¹⁰² Б. Барвінський визнав, що рецензент дав йому «цілий ряд цінних заміток і поправок». Опрацювавши в Кракові

архівні матеріали, на які йому вказав Бучинський, Барвінський опублікував їх¹⁰³, тим самим виконавши обітницю, дану покійному товаришеві. Як глибокий, вдумливий, ерудований історик Б. Бучинський допомагав також іншим своїм товаришам по цеху Грушевського. Так, І. Крип'якевич згадував, що старший товариш «глибоко розумів середньовіччя і мені *допомагав оформлювати мої перші історичні ідеї*»¹⁰⁴.

Грушевський появу цих рецензій також кладе на побічний інтерес свого учня. Значимо, однак, що Грушевський сам заохочував своїх учнів до написання рецензій і, як правило, сам підбирав для того відповідні праці. До друку ці рецензії обговорювали з Учителем. Тим самим Грушевський виробляв у своїх учнів навички критичного мислення. Винятком же Бучинського був самостійний відбір праць для рецензування та повністю самостійне, ґрунтовне опрацювання матеріалу, де він показує себе першорядним фахівцем з пізньосередньовічної історії Східної Європи, зокрема України. Прикметно, що рецензії Бучинського, загальним обсягом близько 2 друкованих аркушів, були опубліковані не в розділі «Бібліографія», як то мало би бути, а в рубриці «Наукова хроніка» у 75 томі Записок НТШ за 1907 р.

У рецензіях Б. Бучинського насамперед заслуговує на увагу історіософське осмислення дослідником значення XV ст. для історії України. Так, він зазначає, що: «1) вік XV – вік політичної двоїстості вел[икого] князівства, вік зросту двох могутих заграничних чинників: вел. кн. Московського і Кримської Орди, приніс і для внутрішнього ладу вел[икого] князівства важні переміни; 2) на полі відносин суспільних се часи формовання верств пансько-шляхотської і її антипода селянської верстви. Для визначніших міст в[еликого] кн[язівства] се вік заведення німецького права; 3) в відносинах правно-політичних – се вік занепаду князівств, часи відживання давньої окремішності князівств в автономії земель; 4) на полі культурно-побутовім се вік, в котрім польська культура приходить до переваги над руською, до переваги, що кріпшає весь XVI в. і в першій четвертині XVII в. опановує усі землі вел[икого] князівства»¹⁰⁵.

З фактологічного боку виділяємо спростування Бучинським погляду на Жигимонта як прихильного до українців князя, водночас дослідник наводить додаткові аргументи на спростування думки про вбивство князя як результату «русської змови». Заперечує Бучинський і тезу, що цивілізаційні впливи йшли в Литву лише з

Польщі, тим самим спростовує культурну відсталість Литви й України від Польщі в XV ст.¹⁰⁶

Отже, Богдан Бучинський залишився чи не єдиним чистим медієвістом зі львівської школи Грушевського. Науковий інтерес Бучинського перебував у руслі лекційних курсів учителя. М. Грушевський, посівши катедру історії Східної Європи, подавав панорамний її виклад, значну увагу приділяючи й питанням історії Великого князівства Литовського. Для прикладу, він читав курси «Боротьба за Галичину та Волинь в XIV в.», «Історія унії Литви і Польщі», «Велике князівство Литовське в XIV–XVI ст.»¹⁰⁷ тощо.

Постать Грушевського приваблювала Бучинського не лише титанічністю наукового виміру, йому глибоко імпонувала й громадянська позиція вчителя, який неодноразово наголошував на тому, що історик – не лише науковець, а й громадянин. Відтак, як відмічають дослідники, «чіткі національні переконання М. Грушевського, його постава соборника та реноме визначного українця, притягували українське студентство, і на лекції до молодого професора записалися всі, хто зачислював себе до українства»¹⁰⁸.

Однак політичні й соціальні умови для розвитку української науки наприкінці XIX – початку XX ст. були вкрай несприятливими. Як зазначав М. Грушевський, на підавстрійській Україні українська суспільність «позбавлена властиво всяких засобів і способів, що дають людям можливість приготуватись до наукової роботи й їй віддаватись, і наукова робота на своєнароднім ґрунті стає актом патріотизму, певного пожертвування»¹⁰⁹. Таку самопожертву на вівтар української науки склав і Богдан Бучинський. Саме його передчасна смерть заклала меморіальні традиції у середовищі Львівської історичної школи¹¹⁰. На смерть учня відгукнувся сам Грушевський, підготувавши некролог-спогад та організувавши помертне видання неопублікованих праць свого учня.

Звістку про смерть Богдана Бучинського М. Грушевський отримав 15 липня 1907 р. під час закінчення перегляду та доповнення IV тому своєї «Історії України-Руси», готуючи його друге допрацьоване видання¹¹¹. Цей том присвячено литовському періоду української історії, отже, у другому виданні Грушевський використовує і праці Б. Бучинського¹¹², про що є відповідні власноручні записи на берегах приміток першого видання тому¹¹³.

І. Крип'якевич визнав Б. Бучинського найвидатнішим істориком із молодого покоління першого десятиріччя 1900-х років¹¹⁴. В українській історіографії така оцінка постаті свого товариша й ко-

леги видатним українським істориком не знайшла свого продовження, тому причиною – політичні обставини в Україні ХХ ст. На зміну ліберальному режиму Австро-Угорської імперії, у якій могло потужно розгорнути українознавчу діяльність Наукове товариство імені Шевченка, прийшла польська міжвоєнна окупація, а з 1939 р. – советська та нацистська окупації. Період советської окупації, з заборонаю після 1930-х років навіть згадувати ім'я Грушевського, не лише негативно позначився на розвитку українознавства, рецепції в українській історіографії доробку школи Грушевського, більшість представників якої були репресовані режимом, а й загалом на дослідженнях українського середньовіччя. Отже, актуалізація наукової спадщини львівської школи Грушевського не лише дає змогу заповнити сторінки історії української історичної науки, а й актуалізувати різні сторінки української минувшини, зокрема українського пізнього Середньовіччя, у дослідженні якого праці Б. Бучинського залишаються вагомими історіографічними джерелами й потребують якнайповнішого «повернення» в український науковий дискурс.

¹ Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Л.: Світ, 2016. – С. 5, 378.

² Див.: Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – К., 1996. – С. 194–195.

³ Тельвак В., Педич В. Вк. праця. – С. 10.

⁴ Див.: Барвінський А. Зі «Споминів з мого життя». Справа покликання проф. Володимира Антоновича на катедру історії України-Руси на Львівському університеті // Стара Україна. Часопис історії і культури. – 1924. – Ч. ІХ–Х. – С. 137–139.

⁵ Коренець Д. Ювілей науки // Учитель. – Львів, 1906. – Ч. 10. – С. 144.

⁶ Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках // Записки НТШ. Праці Іст.-філософ. секції. – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 395.

⁷ *Тельвак В., Педич В.* Вк. праця. – С. 6, 374; *Дорошенко Д.* Огляда української історіографії. – С. 194–195.

⁸ *Крип'якевич І.* Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 90.

⁹ *Тельвак В., Педич В.* Вк. праця. – С. 10; *Ісаїв П.* Михайло Грушевський (1866–1934) // Дзвони. Літературно-науковий місячник. – Річник IV. – Львів, 1934. – С. 573; *Крип'якевич І.* Михайло Грушевський // Хроніка НТШ. – Львів, 1935. – Т. 72. – С. 5.

¹⁰ *Фелонюк А.* Бучинський Богдан // Наукове товариство ім. Шевченка. Енциклопедія. – Т. 2: Бібл–Вес. – Львів, 2014. – С. 447.

¹¹ *Грушевський М.* Богдан Бучинський. Посмертна згадка // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 541.

¹² *Фелонюк А.* Вк. праця. – С. 447.

¹³ *Тельвак В., Педич В.* Вк. праця. – С. 89.

¹⁴ *Грушевський М.* Богдан Бучинський... – С. 541.

¹⁵ *Заболотна І.* Спогади Івана Крип'якевича (1904–1911) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 481.

¹⁶ *Фелонюк А.* Вк. праця. – С. 447.

¹⁷ Там само.

¹⁸ *Грушевський М.* Богдан Бучинський... – С. 542.

¹⁹ *Тельвак В., Педич В.* Вк. праця. – С. 90; *Фелонюк А.* Вк. праця. – С. 447.

²⁰ *Грушевський М.* Богдан Бучинський... – С. 542.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ *Фелонюк А.* Вк. праця. – С. 447–448.

²⁴ *Тельвак В., Педич В.* Вк. праця. – С. 53.

²⁵ *Грушевський М.* Богдан Бучинський... – С. 541–542.

²⁶ Д. Дорошенко, а за ним О. Руда хибно відносять Б. Бучинського до числа дослідників Берестейської унії (*Дорошенко Д.* Нарис історії України: У 2 т. – Вид. 2-е. – К.: Глобус, 1991. – Т. I: До половини XVII ст. – С. 179; *Руда О.* Берестейська унія у дослідженнях львівських польських істориків (1890–1914) // Проблеми слов'язнавства. – 2008. – Вип. 57. – С. 68). Водночас дослідники не наводять жодних покликів на відповідні праці Бучинського. З відомих мені праць він ніде не пише про Берестейську унію, лише кілька разів згадує про неї.

²⁷ Мончак І. Флорентійський екуменізм у Київській Церкві / Пер. з англ. Р. Скакуна, за ред. О. Турія. – Львів: Вид-во УКУ, 2012. – 364 с.

²⁸ Припускаю, що цим товаришем був І. Крип'якевич.

²⁹ Грушевський М. Богдан Бучинський... – С. 542.

³⁰ Див., наприклад: Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С. 189; Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Пер. з англ. М. Габлевич, за ред. О. Турія. – Львів: Вид-во УКУ, 2000. – С. 68, 74; Пелешенко Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Постаті. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Стилос, 2012. – С. 433, 440, 445, 454; Полехов С. В. Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века. – Москва: Индрик, 2015. – С. 32, 172, 199, 207, 208, 209, 220, 290, 317; Заторський Н. О. «Послання Мисаїла до папи Сикста IV» 1476 року: реконструкція архетипу / Вид. 2-е, виправлене та доповнене. – Львів: Вид-во УКУ, 2019. – С. 23, 24, 31, 36, 58, 64, 70–72, 86, 89, 90, 92, 95, 97, 399, 411, 432; та інші.

³¹ Шульга В. До історії Українського наукового товариства в Києві: листи Наталії Романович до Михайла Грушевського (1908–1914 рр.) // Михайло Грушевський. Студії та джерела. – К., 2019. – Кн. 2. – С. 272, 365, прим. 26.

³² Бучинський Б. Студії з історії церковної унії // Записки НТШ. – Л., 1908. – Т. 85, кн. V. – С. 21–42; 1908. – Т. 86, кн. VI. – С. 5–30; 1908. – Т. 88, кн. II. – С. 5–22; 1909. – Т. 90, кн. IV. – С. 5–24.

³³ Бучинський Б. Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506 // Записки Українського наукового товариства в Києві. – К., 1909. – Кн. IV. – С. 100–136; Кн. V. – С. 61–87; Кн. VI. – С. 5–53.

³⁴ Бучинський Б. «Грамота Мисаїла» і «грамота Ніфонта» // Записки Українського наукового товариства у Києві. – К., 1914. – Т. XIII. – С. 5–44.

³⁵ Бучинський Б. Сліди великоруських літературних творів про флорентійську унію та урядового акту московського правительства в «Історії флорентійського собору» 1598 року // Записки НТШ. – Л., 1913. – Т. 113, кн. III. – С. 23–28.

³⁶ Див., наприклад: Гіл Дж. Флорентійський собор / Пер. з англ. М. Прокопович. – Л.: Вид-во УКУ, 2016. – XXII + 442 с. – (Серія «Пам'ятки історично-богословської думки», вип. 3).

³⁷ Бучинський Б. Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506. – Кн. IV. – С. 100.

³⁸ Бучинський Б. Студії з історії церковної унії. – Т. 85, кн. V. – С. 22.

³⁹ *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506. – Кн. IV. – С. 103; *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – Т. 85, кн. V. – С. 23.

⁴⁰ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – Т. 85, кн. V. – С. 24.

⁴¹ Там само. – С. 28.

⁴² *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506. – Кн. IV. – С. 106–107; *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – Т. 85, кн. V. – С. 31–32.

⁴³ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – С. 32–34.

⁴⁴ Там само – С. 37.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само – С. 39.

⁴⁷ Там саме – С. 40–42.

⁴⁸ Там само. – Т. 86, кн. VI. – С. 5–7.

⁴⁹ Там само. – С. 10–11.

⁵⁰ Там само. – С. 21.

⁵¹ Там само. – С. 23.

⁵² *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506. – Кн. IV. – С. 109. Фактично ж відхід Москви відбувся ще 1448 р., коли без згоди константинопольського патріарха в Московії був поставлений на митрополію Йона (Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мищик, І. Преловська; худ.-оформл. М. Мендор. – Х.: Фоліо, 2018. – С. 39; *Клос В.* Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Томосу. – К., 2019. – С. 91–92).

⁵³ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – Т. 88, кн. II. – С. 6.

⁵⁴ *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506. – Кн. IV. – С. 111.

⁵⁵ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – Т. 88, кн. II. – С. 16.

⁵⁶ Детальніше: *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506. – Кн. IV. – С. 125.

⁵⁷ *Петрушевич А.* Посельство до папежа Рымского Сикьста четвертого от духовенства и княжат и панов руских з Вильна року 1476 р. // Литературный сборник, издаваемый обществом Галицко-русской ма-тицы. – Л., 1869. – Вип. 3–4. – С. 223–260. Наступного року вийшло окреме видання: *Петрушевич А. С.* Соборное послание русского духо-венства и мирян к римскому папе Сиксту IV, писанное из Вильна 14 марта 1476 года. – Л., 1870. – 38 с.

⁵⁸ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV, 1476 г., обнародованная Ипатием Поцеем в 1605 г. («Посельство до папежа»)/

Публ. С. Голубева // Архив Юго-Западной России. – К., 1887. – Ч. I. – Т. VII. – С. 193–231.

⁵⁹ Історіографію питання див.: *Заторський Н. О.* Вк. праця. – С. 50–85.

⁶⁰ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – Т. 90, кн. IV. – С. 5–24.

⁶¹ *Бучинський Б.* «Грамота Мисаїла» і «грамота Ніфонта». – С. 5–44.

⁶² *Заторський Н. О.* Вк. праця. – С. 70.

⁶³ *Бучинський Б.* «Грамота Мисаїла» і «грамота Ніфонта». – С. 5–8.

Б. Гудзяк допустився помилки, стверджуючи, що Б. Бучинський «намагається довести, що лист, якого маємо сьогодні, був сфальсифікований на початку XVII ст., ймовірно, Іпатієм (Потієм), на основі документа, складеного 1500 р. за митрополита Йосифа (Болгариновича)»: *Гудзяк Б.* Вк. праця. – С. 68, прим. 29.

⁶⁴ Таку думку відстоював, наприклад, М. Калихевич: *Калихевич Н. О.* грамоте Мисаїла, митроп. Киевского к папе Сиксту IV. – К., 1883. – Арк. 44. – (Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 304. – Дис. № 915).

⁶⁵ *Бучинський Б.* «Грамота Мисаїла» і «грамота Ніфонта». – С. 21.

⁶⁶ О. Русина та Н. Заторський заперечують думку Б. Бучинського: *О. Русина.* Мисаїлове послання Сиксту IV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2002. – Вип. 10. – С. 286–287; *Заторський Н. О.* Вк. праця. – С. 36, прим. 90. Водночас О. Русина припускає, що Мисаїл таки міг бути київським митрополитом, а О. Н. Заторський акцентує увагу, що Мисаїл надсилав грамоту як «єпископ смоленський». Таким чином, питання залишається відкритим.

⁶⁷ *Бучинський Б.* «Грамота Мисаїла» і «грамота Ніфонта». – С. 31.

⁶⁸ Там само. – С. 34.

⁶⁹ Там само. – С. 36.

⁷⁰ *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506. – Кн. VI. – С. 9.

⁷¹ *Бучинський Б.* «Грамота Мисаїла» і «грамота Ніфонта». – С. 38.

⁷² *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506. – Кн. V. – С. 61. Ця ідея наскрізно проходить у ранніх дослідженнях Бучинського. Див.: Там само. – Кн. IV. – С. 106, 119 та ін.

⁷³ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. 5: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С. 537, прим. 2.

⁷⁴ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – Т. 90, кн. IV. – С. 14. Зв'язок «грамоти Мисаїла» з віяннями Ренесансу в Україні обгрунто-

ується і в сучасній українській історіографії. Див.: *Паславський І.* Постфлорентійський екуменізм і духовна культура України другої половини XV – початку XVI ст. // *Історія релігій в Україні: Праці X-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року).* – Львів, 2000. – Кн. 1. – С. 267–275.

⁷⁵ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – Т. 90, кн. IV. – С. 20.

⁷⁶ *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506. – Кн. IV. – С. 130–131.

⁷⁷ Там само. – Кн. V. – С. 63.

⁷⁸ Там само. – С. 75.

⁷⁹ Там само. – Кн. V. – С. 85; Кн. VI. – С. 9.

⁸⁰ Там само. – Кн. V. – С. 74.

⁸¹ Там само. – Кн. VI. – С. 17.

⁸² Там само. – С. 21.

⁸³ Там само. – С. 26.

⁸⁴ Там само. – С. 48.

⁸⁵ Там само. – С. 49.

⁸⁶ Там само. – С. 53.

⁸⁷ Там само. – Кн. V. – С. 63–68.

⁸⁸ Там само. – С. 76–81.

⁸⁹ Там само. – Кн. VI. – С. 8.

⁹⁰ *Грушевський М.* Богдан Бучинський... – С. 542.

⁹¹ *Бучинський Б.* Початки політичної кар'єри Остафія Дашковича // *Записки НТШ.* – Львів, 1913. – Т. 113, кн. I. – С. 23–43.

⁹² Там само. – С. 27–28.

⁹³ Там само. – С. 30.

⁹⁴ Там само. – С. 35.

⁹⁵ Там само. – С. 41.

⁹⁶ *Капраль М., Фелонюк А.* Михайло Грушевський і археографія у Науковому товаристві ім. Шевченка (1894–1913 рр.) // *Михайло Грушевський. Студії та джерела.* – К., 2019. – Кн. 2. – С. 7–51. Про участь Бучинського в археографічній діяльності – С. 19.

⁹⁷ *Бучинський Б.* Кілька причинків до часів вел. князя Свитригайла (1430–1433) // *Записки НТШ.* – Львів, 1907. – Т. 76, кн. II. – С. 117–142.

⁹⁸ Це питання Бучинський ретельно розбирає і в рецензії на монографію Б. Барвінського. Див.: *Бучинський Б.* Новіші праці по історії Вел. кн. Литовського в XV віці // *Записки НТШ.* – Львів, 1907. – Т. 75, кн. I. – С. 137–138.

⁹⁹ *Бучинський Б.* Кілька причинків до часів вел. князя Свитригайла... – С. 129.

-
- ¹⁰⁰ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. – Т. 85, кн. V. – С. 22; Т. 86, кн. VI. – С. 14–15.
- ¹⁰¹ *Бучинський Б.* Галицькі рукописи з XV–XVI ст. / Публ. І. Крип'якевича // Українська книга. Місячник, присвячений бібліології та бібліофільству / Ред. Є. Ю. Пеленський. – Л., 1938. – Ч. II. – С. 40–41.
- ¹⁰² *Бучинський Б.* Новійші праці по історії Вел. кн. Литовського в XV віці. – С. 131–166.
- ¹⁰³ *Барвінський Б.* Кілька документів і заміток до часів вел. князів Свитригайла і Жигимонта // Записки НТШ. – Львів, 1913. – Т. 115, кн. III. – С. 5–22.
- ¹⁰⁴ *Заболотна І.* Вк. праця. – С. 481.
- ¹⁰⁵ *Бучинський Б.* Новійші праці по історії Вел. кн. Литовського в XV віці. – С. 131.
- ¹⁰⁶ Там само. – С. 138–139, 141–142, 155, 165.
- ¹⁰⁷ *Тельвак В., Педич В.* Вк. праця. – С. 57.
- ¹⁰⁸ Там само. – С. 57.
- ¹⁰⁹ *Грушевський М.* Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка в 1896 і 1897 р. Записка для загального збору 1898 р. // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т. 21, кн. I. – С. 10.
- ¹¹⁰ *Тельвак В., Педич В.* Вк. праця. – С. 53, 137.
- ¹¹¹ *Панькова С.* Четвертий том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського: між двома «українськими крилами в могутнім національнім леті» // Михайло Грушевський. Студії та джерела. – К., 2019. – Кн. 1. – С. 92.
- ¹¹² Див.: *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні. – С. 198, 203, 477, 481, 483.
- ¹¹³ *Панькова С.* Вк. праця. – С. 91, прим. 141.
- ¹¹⁴ *Тельвак В., Педич В.* Вк. праця. – С. 90.